

Львівський національний університет імені Івана Франка

Фурдас
Борис Васильович

УДК 338.432:334.722(477)“714”

**ПІДПРИЄМНИЦТВО В АГРАРНІЙ СФЕРІ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 08.01.01. — економічна теорія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Львів - 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка.

Науковий керівник — кандидат економічних наук, доцент **Майовець Євген Йосифович**,
Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри
економічної теорії.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Павлишенко Михайло Миколайович,
Львівський державний аграрний університет, завідувач кафедри економічної
теорії;

кандидат економічних наук, доцент
Стецюк Петро Іванович,
Національний університет “Львівська політехніка”, доцент кафедри
теоретичної та прикладної економіки.

Провідна установа — Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна Міністерства
освіти і науки України, кафедра економічної теорії.

Захист дисертації відбудеться 2 липня 2004 р. о 13.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 35.051.01 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79008,
м.Львів, пр. Свободи, 18, аудиторія 115.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету
імені Івана Франка, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 29 травня 2004 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради _____ Панчишин С.М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми та ступінь розробленості проблеми. Підприємництво - одна з найважливіших складових у розвинутій ринковій економіці. За роки ринкової трансформації склалися основні передумови для формування аграрного підприємництва, що стало основою для стабілізації вітчизняної економіки та її подальшого зростання. Проте на підприємницьких засадах функціонують не всі суб'єкти господарювання. В аграрній сфері вітчизняної економіки простежується розбалансованість, відсутність належної довіри населення до підприємницької діяльності, що гальмує розвиток нових форм господарювання і несприятливо позначається на функціонуванні аграрного сектора. У зв'язку з цим дослідження підприємництва в аграрній сфері, форм його діяльності та механізмів впливу на основні економічні змінні в перехідній економіці України набуває особливого значення.

Проблемі аграрного підприємництва, його ролі у становленні аграрного сектора у вітчизняній та зарубіжній літературі присвячено чимало ґрунтовних праць, орієнтованих на вивчення окремих аспектів функціонування аграрного підприємництва, доцільності і глибини державного втручання у сільське господарство. Теоретичну основу дослідження підприємництва, його ролі у формуванні ринкових відносин становлять праці Р.Кантільона, А.Сміта, М.Балудянського, Ж.-Б.Сея, Дж.Ст.Міля, К.Маркса, А.Маршала, М.Туган-Барановського, В.Зомбарта, Й.Шумпетера.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. економічна наука приділяє значну увагу механізмам становлення аграрного підприємництва, його функціонування, аналізу макро- та мікросередовища у перехідній економіці. З-поміж вітчизняних дослідників цієї проблеми - В.Андрійчук, З.Варналій, П.Гайдуцький, А.Даниленко, М.Дем'яненко, В.Дієсперов, М.Долішній, О.Здоровцов, С.Злупко, М.Козоріз, О.Крисальний, Г.Купалова, І.Лукінов, М.Малік, В.Месель-Веселяк, І. Михасюк, О. Онищенко, М.Павлишенко, Б.Пасхавер, Ж.Поплавська, С.Реверчук, Л.Романова, П.Саблук, О.Шпичак, В.Юрчишин та інші.

Найчастіше питання, пов'язані з проблемами підприємництва й аграрного сектора висвітлюються і полемізуються на сторінках наукових журналів “Економіка АПК”, “Економіка України”, “Фінанси України”, “Регіональна економіка”, та у часописах “Голос України”, “Урядовий кур'єр”, “Дзеркало тижня”, “День”, “Галицькі контракти”, “Київські відомості”, “Україна Business”, “Фінансова Україна” та багатьох інших. Водночас не всі аспекти складної і багатогранної проблеми отримали належне обґрунтування, зокрема в умовах перехідної економіки. Багато положень має суперечливий і дискусійний характер.

У вітчизняній економічній науці проблеми формування підприємництва в аграрній сфері досліджені ще недостатньо. Зокрема, мало досліджене аграрне підприємництво як категорія економічної науки, детально не проаналізований розвиток підприємництва в аграрній сфері, його роль у функціонуванні перехідної та у формуванні ринкової економіки. Відчувається нестача

узагальненого досвіду запровадження підприємницьких відносин в аграрному секторі країн, що розпочали економічні перетворення дещо швидше. Все це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, обґрунтування його мети, завдань та логіку викладення матеріалу.

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота має на меті проаналізувати становлення підприємницьких форм господарювання для вироблення рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектора.

Для досягнення цієї мети у дисертації висунуті такі завдання:

- в теоретичному та методологічному аспектах розкрити сутність і тенденції підприємництва як основи економічного розвитку в аграрній сфері в умовах функціонування різних форм власності;
- проаналізувати роль (вплив) приватної власності на землю та форм її використання у розвитку підприємництва в аграрному секторі;
- вивчити й узагальнити досвід стимулювання розвитку підприємницької діяльності у сфері сільського господарства у постсоціалістичних державах, виявити можливості його використання в економіці України;
- розкрити місце фермерства та особистих селянських господарств у системі аграрного підприємництва;
- проаналізувати процес становлення фермерства як перспективної форми аграрного підприємництва;
- вивчити вплив ринкової інфраструктури на аграрне підприємництво;
- запропонувати практичні рекомендації та пропозиції, спрямовані на розвиток аграрного підприємництва в Україні.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є головні види аграрних підприємницьких структур в Україні, зокрема особисті селянські та фермерські господарства. Предметом дослідження визначена підприємницька діяльність в аграрній сфері за умов ринкової трансформації економіки України.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становить система економічних законів і наукових принципів, розроблених економічною наукою стосовно проблем формування підприємницького укладу в агросекторі. Методологічною основою дисертації є сучасні теорії ринкової економіки, а інформаційною - праці вітчизняних і зарубіжних економістів, нормативно-законодавчі акти, результати соціологічних опитувань, статистичні дані Міністерства агрополітики України, Міністерства статистики, Держкомпідприємництва України, Львівського обласного управління статистики, українські та зарубіжні періодичні видання, матеріали господарсько-фінансової діяльності виробничих об'єктів тощо.

Для проведення дослідження застосовано комплексний підхід, методи аналізу і синтезу, зіставлення даних, графічне відображення цифрової інформації, аналітичні обчислення показників, що характеризують ефективність функціонування підприємницьких структур різних форм господарювання в умовах переходу України до ринку.

Наукова новизна одержаних результатів. До основних наукових результатів, які становлять особистий здобуток дисертанта і виносяться на захист, належать такі:

- проаналізовано економічний механізм взаємодії різних форм аграрного підприємництва, що дало змогу розкрити найважливіші тенденції їх реального утвердження та особливості функціонування в умовах ринкової трансформації економіки, виявити основні передумови запровадження підприємницьких відносин. На основі аналізу аграрних перетворень у країнах Центрально-Східної Європи виділено основні етапи становлення аграрного підприємництва, що дозволило зробити прогноз розвитку підприємництва в Україні;

- уперше запропоновано систему критеріїв для визначення ефективності функціонування організаційних форм аграрного підприємництва (рентабельність, частка у загальній площі сільськогосподарських угідь, рівень управління, частка у валовій продукції сільського господарства);

- обґрунтовано доцільність виділення майна і землі сільськогосподарських підприємств в натурі як вихідної умови для подальшого утворення організаційних підприємницьких структур в аграрній сфері. З'ясовано, що такий процес має значні недоліки, для усунення яких розроблено рекомендації у сфері оренди землі та її оцінки;

- розкрито місце особистих селянських господарств у системі сучасного АПК і шляхи його ринкової трансформації, що дало змогу обґрунтувати безперспективність такої форми підприємництва у довгостроковому періоді, оскільки за своїми розмірами і рівнем технічного прогресу вони не здатні до запровадження досягнень науково-технічного прогресу;

- обґрунтовано авторський підхід стосовно поняття “інфраструктури аграрного ринку”, досліджено об'єктивний взаємозв'язок розвитку аграрного підприємництва та його ринкової інфраструктури, що дозволило запропонувати заходи, спрямовані на розширення ринкової складової інфраструктури АПК;

- визначено основні складові державної системи стимулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі на основі теоретичних положень менеджменту та макроекономіки, що дало змогу виявити прорахунки, допущені в процесі проведення аграрних реформуваль, узагальнити позитивні та негативні наслідки реформи та розробити відповідні рекомендації.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає у поглибленні наукового аналізу підприємницької діяльності на прикладі аграрної сфери в умовах ринкової трансформації економіки України. Отримані в дисертаційному дослідженні наукові результати можуть бути

використані в процесі формування та вдосконалення діяльності Міністерства аграрної політики України, розробленні програм, проектів та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності функціонування підприємницьких структур, стабілізацію та структурну перебудову в аграрному секторі. Висновки та рекомендації, розроблені автором, можуть бути використані вищими державними органами влади й управління в процесі формування політики розвитку і підтримки підприємництва в аграрній сфері. Теоретичні розробки та методичні підходи доцільно використовувати у процесі викладання економічних дисциплін у вищих навчальних закладах, зокрема при читанні курсів “Мікроекономіка”, “Економіка України”, “Історія економічних вчень”, “Підприємництво і менеджмент”, “Теорія аграрних відносин” “Міжнародна економіка” у вузах, що готують фахівців аграрних спеціальностей.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації були викладені й отримали схвальні відгуки на науково-практичній конференції “Реформування фінансово-кредитної системи і стимулювання економічного зростання”(Луцьк, 2001р.), “Фінансові механізми активізації підприємництва в Україні” (м. Львів, 2001р.), “Фінансово-економічні механізми регулювання підприємництва в аграрній сфері” (м. Тернопіль, 2001 р.), “Структурні та інституційні фактори економічного зростання” (м. Київ, 2001 р.), “Формування нової парадигми економічної теорії в Україні” (м. Львів, 2001 р.), Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції “Україна в ХХІ ст.: формування економічної системи” (м. Львів, 2001 р.) Міжнародній науковій студентсько-аспірантській конференції “Актуальні проблеми формування економічної системи України” (м. Львів, 2002 р.), щорічних звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів економічного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка (2001-2002 рр.), Другій українсько-польській конференції “Управління великим містом: адміністрування і безпосередня демократія (проблеми теорії і практики)” (м. Львів, 2003 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Ефективність державного управління в контексті європейської інтеграції” (м. Львів, 2004 р.), Науково-практичній конференції “Менеджмент у ХХІ столітті: розвиток організацій та управління персоналом” (м. Львів, 2004 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження автором опубліковано 6 наукових статей загальним обсягом 1,5 друкованих аркушів, у тому числі три статті у фахових наукових виданнях, одна - у збірнику наукових праць і дві - в збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, що містить 223 найменувань. Основний зміст роботи викладено на 171 сторінках машинописного тексту; він містить 16 таблиць, 3 рисунки, та 8 додатків. Робота викладена на 196 сторінках друкованого тексту.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовані його мета, завдання, наукова новизна та практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі** “Теоретико-методологічні основи дослідження аграрного підприємництва в перехідній економіці України” розглянуто основні підходи до розуміння суті підприємницької діяльності в аграрній сфері, його форм та умов розвитку.

При визначенні поняття “підприємництво” доцільно використовувати положення, що входять у це поняття і краще розкривають його сутність. Такими положеннями є: а) історія поняття; б) сучасне розуміння поняття; в) мета і завдання підприємництва; г) його ознаки, риси та принципи; г) функції.

Аграрне підприємництво - це самостійна, постійна, ризикова діяльність з виробництва сільськогосподарської продукції, виконання відповідних робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, незареєстрованими підприємцями. Приналежність способу діяльності до розряду підприємницької або належність особи до розряду підприємців можна визначити, порівнявши їхні характеристики з ознаками підприємництва. Особливість аграрного підприємництва полягає в тому, що додатково слід зважати на такі характеристики, як прибутковість, рівень управління тощо.

Найефективнішими формами підприємництва є фермерські господарства та приватні підприємства. Вони мають найкращі показники рентабельності, співвідношення між часткою площі та часткою в аграрному ВВП. За ними йдуть господарські товариства, кооперативи і держгоспи.

З’ясовано, що для подальшого розвитку аграрного підприємництва необхідні певні передумови на макро- та мікрорівнях. Зокрема, на макрорівні необхідно створити низку заходів адміністративного характеру, спрямованих на зниження податків, стабільність державної економіки; державної та соціальної політики, правовий захист підприємництва. Крім того, слід звернути увагу на елементи ринкового господарювання, у тому числі на інфраструктуру ринку, існування повноцінного власника майна і землі, нові виробничі відносини на ринкових принципах. Водночас виявлено, що на мікрорівні в умовах перехідної економіки України значна частина селян не готова до ведення підприємницької діяльності в психологічному та матеріальному сенсах. Цим пояснюються низькі показники кількості фермерських господарств.

Як встановлено, приватна власність на землю - необхідна умова здійснення підприємництва на селі. Проте у зв’язку з недостатнім підприємницьким досвідом населення необхідно є запроваджувати мораторій на операції купівлі-продажу землі будь-якого призначення. Земельні відносини пов’язані з трьома проблемами: оцінкою землі, правом спільної часткової власності на землю, іпотеки землі.

Для оцінки землі в роботі запропоновано використовувати формулу:

$$P = ky \left(\frac{P_1 - P_0 - fz}{B} \right) \times 100\%,$$

де P - ціна землі; k - коефіцієнт пропорційності; B - відсоткова ставка НБУ; P_1 - фіксована ринкова ціна продукції; P_0 - витрати на виробництво продукції з 1 акра; f - транспортний тариф на виробництво продукції; z - відстань до ринку.

Введення права спільної часткової власності слід вважати тимчасовим і таким, що не сприяє аграрному підприємництву.

Як предмет застави необхідно використовувати і саму землю, і право її оренди. Однак практика застосування застави права оренди на землю не може розв'язати проблем кредитування господарських структур. Усі операції з землею потрібно проводити через земельний банк з метою недопущення концентрації землеволодіння в окремих латифундистів.

Країни Східної Європи мають значний досвід аграрного підприємництва. Проте не всі результати трансформаційних перетворень можна назвати однозначно позитивними. Ліберальна модель роздержавлення не завжди забезпечувала необхідні темпи відновлення економіки після трансформаційного шоку.

Досвід інвестиційного етапу в розвитку аграрного сектора Російської Федерації збігається з процесом перерозподілу власності в Східній Європі, що супроводжується збільшенням землекористування приватних господарств при зменшенні їх кількості. В обох регіонах відбувається концентрація капіталу, але процеси відрізняються за джерелами інвестицій. У Східній Європі такими джерелами значною мірою є аграрні капітали, накопичені успішними аграрними підприємцями. В Російській Федерації спостерігається інвестування з боку підприємств та організацій, які ніколи раніше не займалися сільськогосподарською діяльністю.

Аналіз процесів трансформації аграрної сфери в Східній Європі дає змогу стверджувати, що навіть у межах окремого регіону спостерігаються значні відмінності. Процеси формування аграрного підприємництва в Східній Європі підтверджують тезу про те, що лише практика є критерієм визначення пріоритетних форм організації сільськогосподарського виробництва, а конкуренція виявить найбільш життєздатні форми. Досвід усіх країн підтверджує нежиттєздатність у довгостроковій перспективі дрібних господарств, що є аналогами особистих селянських господарств в Україні. Вони неминуче трансформуються і отримують розвиток у таких формах, як сімейні ферми, приватні підприємства тощо.

Дисертант наголошує на тому, що обсяги орендованих земель у Чехії та Угорщині співмірні за відносними величинами. Це засвідчує про перспективу в розвитку орендних відносин і в Україні.

Слід врахувати досвід Російської Федерації у сфері підтримки аграрного сектора: впровадження порядку оподаткування сільськогосподарського виробника раз на рік, звільнення

від сплати податку на землю в перші роки існування сільськогосподарського підприємства; обмеження максимальної площі сільгоспугідь, що перебувають у власності однієї особи й афілійованих до неї компаній, яка не може перевищувати 35% загальних площі сільськогосподарських угідь у межах адміністративного району.

В Україні процес економічної трансформації та формування аграрного підприємництва здійснюється повільнішими темпами, ніж в усіх вищезгаданих країнах. Україна може запозичити значний досвід результативних реформ аграрного сектора у сусідніх державах, однак слід уникати негативних моментів, що виявилися в російській та інших моделях аграрного розвитку.

В другому розділі “Напрями розвитку аграрного підприємництва в умовах формування ринкової економіки України” проаналізовано найефективніші форми аграрного підприємництва та чинники їх розвитку. На етапі перехідного періоду найефективнішими формами вважаються особисті селянські та фермерські господарства. Основними чинниками їх розвитку є інфраструктурне забезпечення та галузеві особливості державного регулювання.

До товарного особистого селянського господарства (ОСГ) населення належить господарство, виробництво продукції в якому перевищує обсяги, необхідні для споживання в домашньому господарстві, а надлишок реалізується як товар різними каналами на ринку поза межами домашнього господарства. Товарне особисте селянське господарство можна вважати формою малого підприємництва, яке дістало поширення на селі. Високотоварні господарства населення можна вважати вихідною формою для формування фермерського господарства. Критерієм підприємницького характеру їх господарювання є перевищення дванадцятивідсоткового рівня товарності.

ОСГ виробляють більшу частину продукції сільського господарств, демонструючи випереджаючу динаміку виробництва порівняно з іншими формами. Крім того, в ОСГ чітко виявляється закон спадної граничної віддачі, коли при збільшенні площі та сталих інших факторах їх виробництво зростає меншими темпами, що засвідчує таблиця 1. Проте випереджаючі темпи досягнуті завдяки концентрації на видах продукції, яка не потребує значної механізації (див. табл. 2). Господарства населення стали основними виробниками картоплі, овочів, плодово-ягідних культур і тваринної продукції. Тому оподаткування такої форми підприємництва дисертант вважає завчасним. На перспективу доцільно запровадити єдиний земельний податок, розмір якого залежав би від кадастрової оцінки землі.

Недостатньо розвинена матеріально-технічна база ОСГ стримує їх розвиток. Проте, навіть за цих умов приватні підприємці виявилися більш життєздатними, ніж

Таблиця 1

Валова продукція сільського господарства в особистих селянських господарствах населення Львівської області (на 1 га сільськогосподарських угідь)

Показники	Роки		
	1995	2002	2002 стосовно 1995(+,-)
Площа земельних ділянок, тис. га	424,7	705,6	+66%
Валова продукція, млн. грн.	1738,5	2583,7	+48%
Виробництво продукції на 1 га, грн.	4093,4	3661,7	-10,5%

Обчислено за: Статистичний щорічник Львівської області за 2002 р. - Львів, 2003. - ч.1 - С.119

Таблиця 2

Питома вага ОСГ у виробництві окремих видів с/г продукції (%)

	1991	1995	1998	1999	2000	2001	2002
Картопля	77,8	95,9	97,5	98,6	98,6	98,4	98,6
Овочі	40,3	73,1	83,9	79,9	83,1	86,9	87,9
Плоди та ягоди	71,4	83,6	81,6	80,2	-	-	-
М'ясо всіх видів (у живій вазі)	29,8	49,8	69,2	68,5	73,7*	76,8*	73,3*
Молоко	26,5	45,3	62,1	67,4	71,0	73,0	75,5

- Немає даних

* У забійній вазі

Обчислено за: Україна у цифрах у 2002 році: Короткий стат. довідник. - Київ, 2003. - С. 103

господарства суспільного сектора, що зумовлено низкою причин. По-перше: для селян ОСГ - це спосіб виживання в умовах невиплат заробітної плати і безробіття. По-друге, господарства населення виявилися менш залежними від подорожчання енергоносіїв, пального й інших матеріальних ресурсів, оскільки більшість технологічних процесів вони забезпечують за рахунок ручної праці. По-третє, ОСГ функціонували в іншому економічному середовищі - не здійснювали відрахувань в спецфонди, не платили ПДВ, реалізували продукцію за роздрібними або наближеними до них цінами. По-четверте, приватні підприємці безкоштовно використовували корми суспільного сектора, краще доглядали за тваринами.

З метою стабілізації і нарощування обсягів виробництва необхідно створювати на селі ринкові структури для забезпечення населення необхідними ресурсами, закупівлі виробленої ними продукції, надання відповідних послуг (механізованих, ветеринарних) тощо. Такі підприємницькі структури мають працювати на конкурентних засадах.

Необхідно створювати мобільні групи за рахунок підприємств м'ясної та молочної промисловості, організацій споживчої кооперації, які власним транспортом вчасно здійснювали б прийом і вивіз худоби за цінами, близькими до аукціонних.

Особисте селянське господарство стало в Україні найпоширенішою формою самозайнятості та підприємництва. Нерідко це підприємництво вимушене і пов'язане з підвищеним ризиком. В ОСГ дуже вдало поєднано два види трудових відносин – підприємця і працівника. У тривалій перспективі ця форма господарювання повинна зазнати глибоких трансформацій. Частина переросте у фермерські господарства, інша стане формою задоволення особистих матеріальних, естетичних, духовних потреб.

Сучасне фермерство України спеціалізується на виробництві зерна, соняшника, цукрових буряків, овочів. Кожен підприємець з метою зменшення ризику та збільшення можливостей оперативного перерозподілу фінансових ресурсів змушений диверсифікувати виробництво. Проте в перспективі водночас із процесами перерозподілу власності відбудеться спеціалізація господарств.

Перехід до фермерського господарювання стримує низка чинників. Головними з-поміж них є: небажання деяких керівників підприємств колективних форм господарювання підтримувати процес становлення і розвитку фермерства, нестача коштів та складності отримання кредиту. Інша проблема розвитку цієї форми - відсутність зацікавленості у землі значної частини людей та їх готовності до підприємництва. Проблема посилюється демографічним старінням села та браком підготовлених фермерських кадрів.

Функціонування фермерських господарств та інших форм підприємництва не може бути успішним без економічної підтримки держави. Державна підтримка має виявлятися у

встановленні прийнятних гарантованих закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, наданні пільг на кредити і податки, субсидій і дотацій господарствам, що перебувають у несприятливих умовах. Причому державна політика стосовно фермерства повинна бути диференційованою в різних регіонах, але здійснюватися на єдиних методологічних засадах.

При аналізі поняття *інфраструктура АПК* доцільно розрізняти поняття *ринкова інфраструктура* та *інфраструктура аграрного ринку* (або *інфраструктура аграрного підприємництва*). Це поняття охоплює структури і установи, які забезпечують ціноутворення та реалізацію сільськогосподарської продукції: біржі, агроторгові дома тощо. В країнах з розвинутою ринковою економікою елементи інфраструктури аграрного ринку сформовані. В умовах перехідної економіки розв'язується проблема розвитку інфраструктури аграрного ринку, оскільки відсутність таких її елементів, як біржі, агроторгові дома ускладнює збут сільськогосподарської продукції без централізованого розподілу (у таблиці 3 відображена динаміка розвитку біржової торгівлі). Обсяги реалізації продукції через біржі зростають, а бартерні розрахунки зменшуються. Водночас в Україні простежується тенденція збільшення кількості таких структур, але потребує вдосконалення механізм їх функціонування. Зокрема, нерозв'язаною залишається проблема порівняно малої кількості аграрної продукції, що проходить через такі структури. Частковим розв'язанням проблеми збуту є також інститут заставних цін і складських розписок.

Сучасний рівень технічного забезпечення дрібних підприємців виробничими ресурсами - надієвіший обмежувальний чинник. Можливі такі напрями стосовно поліпшення ситуації:

- зниження ціни на сільськогосподарську техніку, що виробляється в Україні, збільшення її випуску;
- ремонт техніки, наявної в господарствах;
- завіз дешевшої і якіснішої техніки з-за кордону;
- розвиток лізингових відносин;
- створення машинно-технологічних станцій.

В умовах перехідної економіки випереджаючими темпами відбувається розвиток та інвестування переробної сфери АПК, яка до того була найменш розвинутою. Це дає змогу розширити збут продукції сільськогосподарських підприємств.

В умовах практичної відсутності державного фінансування аграрного підприємництва особливої вагомості набуває кредитна форма бюджетного фінансування. Крім того, постає питання залучення інвестицій в АПК із недержавних джерел. У зв'язку зі значним ризиком, сільське господарство ще мало залучає іноземних інвесторів і кредити комерційних банків. Основним джерелом інвестицій дотепер було самофінансування. Останнім часом кредитування сільгоспідприємств банками погравалося, а частка повернених кредитів зросла.

Таблиця 3

Порівняльні дані обсягів реалізації продукції сільського господарства на відкритому

	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Продукція сільського господарства*	67,8	60,3	54,5	50,7	55,7	61,4	62,5
Загальний обсяг реалізації (млрд. грн.)****	-	8,068	7,379	8,788	12,929	15,558	-
Кількість агропромислових бірж	8	23	25	29	28	31	32
Укладені угоди на біржах за сільськогосподарською продукцією (млрд. грн.)	0,221	0,042	0,084	0,055	0,990	4,005	6,526
Те саме у відсотках до реалізації	-	0,5	1,1	0,6	7,7	25,7	16
Бартерна форма розрахунків**	12,0	23,4	26,2	27,1	18,7	7,6	4,4***

ринку та за бартером

* Усі категорії господарств; у порівняльних цінах 2000 р.; млрд. грн.

** Продукція сільського господарства; сільськогосподарські підприємства; у відсотках до загального обсягу реалізації

*** Дані січня-вересня відповідного року

**** У фактичних цінах

Обчислено за: Сільське господарство України за 2001 р.: Стат. щорічник. - Київ, 2002. - С.101; Сільське господарство України за 2002 р.: Стат. щорічник. - Київ, 2003. - С.112; Україна у цифрах у 2002 році: Короткий статистичний довідник. Київ, 2003. - С.22; Мінагрополітики:

Експрес-інформація від 10 серпня 2003 р. "Сільське господарство" // Інтернет-сторінка Мінагрополітики: http://minagro.kiev.ua/stat/express/express_20030810.php3

Ключові пропозиції стосовно подолання сучасної інвестиційної кризи в аграрній сфері безпосередньо пов'язані з радикалізацією його реформування, зокрема, проведенням земельної реформи і забезпеченням реального права власності на землю.

Макроекономічна політика держави в ринкових умовах має чотири напрями: *фіскальна, монетарна, зовнішня та політика доходів*. Вплив на аграрне підприємництво, відповідно, виявляється у таких сферах регулювання: *оподаткування, кредитування, протекціонізм, політика керування доходами сільгоспвиробників*. Держава має створити умови, по-перше, для затвердження приватної власності, по друге, для затвердження конкурентних відносин. Проте в умовах перехідної економіки України державна політика в сфері регулювання підприємництва мала суперечливий характер, що виявлялося у співіснуванні ринкового механізму з елементами адміністративної економіки.

Більшість сільськогосподарських підприємств залишаються поза межами чітко організованого продовольчого ринку, тому необхідно використати досвід країн із розвинутою ринковою економікою у сферах заготівлі продукції та підтримки аграрних підприємств.

Значною проблемою є існування численних посередників на шляху сільгосппродукції до ринку. В таких умовах держава повинна:

- створити конкуренцію посередникам, закупаючи продукцію за мінімальною ціною; якщо продукція реалізується кінцевому споживачеві за цінами, що перевищують базові, то доходи повертаються фермерам.;
- розробити механізм обмеженої націнки при перепродажу сільськогосподарської продукції; така націнка зробить не вигідними будь-які операції з перепродажу.

Доцільно усі кошти, що спрямовуються у сільське господарство, зосередити на формуванні системи гарантованих закупівель вільної продукції в аграрних підприємств. Через систему замовлень можна різко знизити бартерні операції, створити надійну сировинну базу для переробної промисловості, експортні фонди, страхові запаси, при необхідності проводити інтервенцію стосовно імпортової продукції. Цінові знаряддя особливо важливі в умовах диспаритету цін. Закупівельні ціни слід встановлювати на рівні, який дав би змогу компенсувати витрати на утримання основних засобів, вартість спожитих оборотних засобів, виплату відсотків за кредитами і забезпечив би певний рівень рентабельності.

Ще одним кроком держави має бути стимуляція біржової торгівлі за допомогою безвидаткової реєстрації лотів для товаровиробників в обмін на податкові пільги біржам. Це приведе до продажу сільгосппродукції переробним та іншим підприємствам без посередників.

Назріла необхідність у тому, щоб новий Податковий кодекс враховував особливості галузевої системи оподаткування. Після закінчення дії фіксованого податку доцільно ввести регресивну ставку податку на прибуток для сільськогосподарських підприємств, який повинен сприяти розширеному відтворенню, зокрема в тваринництві. Доцільно також усунути суперечності у податковому законодавстві.

Держава має стати ініціатором створення спеціального фонду для забезпечення кредитних потреб аграрних виробників щоб покрити сезонний розрив між витратами й надходженнями власних коштів упродовж господарського року. Слід сприяти залученню зовнішніх джерел і водночас унеможливити перехід землі до іноземців за низькими цінами. Тому, на нашу думку, говорити про право продажу землі зарано, а до питання іпотеки землі необхідно підходити обережно. Іпотека повинна мати місце, однак усі операції мають проводитися через земельний банк.

В умовах підвищення відсоткових ставок за кредитами бажано впровадити компенсацію лише за тими кредитами, ставка з яких не перевищує рівень середньої за попередній рік.

Митні пільги на імпорт пально-мастильних матеріалів слід запровадити лише структурам, що не підвищують ціни. Такі пільги мають бути сезонними і враховувати характер виробництва сільськогосподарської продукції. З метою регулярного забезпечення аграрних підприємств паливом необхідно створити паливний держрезерв.

Введення у практику можливості постачання сільськогосподарським підприємцям за твердими цінами пально-мастильних матеріалів, добрив та засобів захисту від хвороб і шкідників з боку держави, створення цивілізованою ринку оптової реалізації сільськогосподарської продукції обмежить бартерні операції, оскільки розрахунки між суб'єктами господарювання здійснюватимуться лише через банки.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми – процесів становлення та розвитку підприємництва в аграрній сфері в умовах ринкової трансформації економіки України, що виявляється у розробленні теоретичних засад розвитку аграрного підприємництва для стабілізації та усталення економічного зростання цієї сфери.

1. Аграрне підприємництво - це самостійна, постійна, ризикова діяльність, спрямована на виробництво сільськогосподарської продукції, виконання відповідних робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними, юридичними особами і незареєстрованими підприємцями. Особливістю аграрного підприємництва є те, що додатково слід зважати на такі характеристики, як площа, прибутковість, рівень управління, частка у валовій продукції сільського господарства.

За ступенем притаманності підприємницьких ознак правові форми аграрного підприємництва на етапі перехідного періоду можна подати в такій послідовності: *ОСГ, фермерські господарства та приватно-орендні підприємства, господарські товариства, акціонерні товариства, кооперативи, держгоспи.*

Передумови, необхідні для запровадження підприємницьких відносин доцільно об'єднати в чотири групи: *ринкові, психологічні, матеріальні та адміністративні.* Виявлено, що в умовах перехідної економіки України селяни не готові до ведення підприємницької діяльності ані в психологічному, ані в матеріальному планах.

2. Встановлено, що приватна власність на землю - необхідна умова здійснення підприємництва на селі. Однак у зв'язку з недостатньою кваліфікацією населення у сфері підприємництва необхідно запроваджувати мораторій на всі операції купівлі-продажу землі будь-якого призначення. Проблему купівлі-продажу землі доцільно розв'язувати поетапно.

Встановлено, що визначений законодавством мінімальний відсоток орендної плати є замалим. Доцільно встановити можливість відповідних виплат продукцією за ціною, не вищою від собівартості, а також запровадити диференційовану мінімальну ставку орендної плати: для орендарів, які беруть зобов'язання про відтворення земельного ресурсу, мінімальна ставка має бути нижчою. У випадку, коли орендодавець сам зобов'язується підтримувати потенціал землі, ставка має бути вищою. Слід також диференціювати мінімальну ставку залежно від приналежності землі до певного класу.

3. Практично в усіх країнах з перехідною економікою процес реформування здійснювався в два етапи. На першому етапі приватизувалася земля та майно, а на другому відбувався перерозподіл власності та інвестування. Проте між регіонами спостерігаються значні відмінності у джерелах інвестування. Це дає змогу прогнозувати подібний процес розвитку підприємництва в Україні. Подальшого розвитку він дістане після запровадження ринку землі.

4. Сектор особистих селянських господарств має незначний ступінь товарності. Однак, саме він визначає підприємницький характер їхньої діяльності.

ОСГ - перспективна форма для заснування на його основі фермерського господарства, але перехід до цієї форми підприємництва неможливий без додаткових інвестицій, податкових пільг і створення відповідної інфраструктури, що підтверджує практика перетворень у Східноєвропейських країнах.

5. Ринкову модель сільського господарства, яка ґрунтується виключно на фермерських господарствах (аналогічно, як у розвинутих країнах), у найближчі десятиріччя створити не вдасться. Проте кількість фермерських господарств має стійку тенденцію до зростання. Доцільно говорити про сприятливі умови фермерському підприємству в розрізі областей. У зв'язку з цим державну політику сприяння фермерству доцільно проводити диференційовано.

6. З'ясовано, що фермерські господарства та ОСГ потребують розвитку ринкової інфраструктури, що функціонує на конкурентних засадах. При аналізі поняття *інфраструктура* стосовно аграрної сфери необхідно розрізнити поняття *ринкова інфраструктура* та *інфраструктура аграрного ринку*. Інфраструктура аграрного ринку – це сукупність структур і установ, які забезпечують ціноутворення та реалізацію сільськогосподарської продукції, а також сировини для виробників.

У перехідній економіці України спостерігається нерозвиненість інфраструктури аграрного ринку або викривлення в її розвитку. Зокрема, це стосується біржової торгівлі. Сільськогосподарські підприємці мають обмежені можливості доступу на біржі, спостерігається небажання легалізувати торгівельні операції.

7. В умовах перехідного періоду роль держави як регулятора економічних перетворень повинна зростати, причому на різних етапах аграрної реформи співвідношення ринкових та адміністративних важелів є динамічним. Регулювання аграрного підприємництва має чотири напрями: *оподаткування, кредитування, протекціонізм, політика керування доходами сільгоспвиробників*. Підтримка аграрного підприємництва вимагає збалансованої і системної державної політики у всіх сферах державного регулювання.

З метою сприяння аграрному підприємству слід впроваджувати такі заходи: усунути суперечності у податковому законодавстві; надати можливість сплачувати податки раз на рік; спростити порядок реєстрації фермерського господарства; звільнити особисті селянські господарства від оподаткування до 2008 р., у подальшому передбачити залежність їх оподаткування від рівня товарності; створити паливний держрезерв; обмежити торгівельні націнки на агропродукцію для посередницьких і переробних структур; впровадити надання державних кредитів на заснування власної справи для сільських безробітних.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Фурдас Б.В.* Особливості оподаткування підприємницької діяльності в аграрній сфері // *Наук. вісн. Волинськ. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.* - 2001. - №4. - С.223.
2. *Майовець Є., Фурдас Б.* Земельна реформа і розвиток підприємництва в аграрній сфері.// *Вісн. Львів. ун-ту: Зб. наук. праць.* - 2001. - Вип.30. - Серія екон. - С.562-566.
3. *Майовець Є., Фурдас Б.* Місце агробізнесу в системі підприємництва на етапі ринкової трансформації економіки України // *Трансформація економічної системи в Україні: Науковий збірник / За ред. З.Г. Ватаманюка.* - Формування ринкової економіки в Україні. - Спецвип. 6. - Львів: Інтереко, 2001. - С329-332.

4. *Фурдас Б.* Інвестиції в аграрний сектор в умовах ринкової трансформації економіки України // Формування нової парадигми економічної теорії в Україні: Наук. зб. / За ред. З.Г. Ватаманюка. - Формування ринкової економіки в Україні. - Спецвип. 8. - Львів: Інтереко, 2001. - С.294-298.

5. *Фурдас Б.* Фінансово-економічні механізми регулювання підприємництва в аграрній сфері // Соціально - економічні дослідження в перехідний період. Фінансові механізми активізації підприємництва в Україні (збірник наукових праць). Випуск 2(XXXIII) / НАН України, Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відповідальний редактор. М.І. Долішній. Частина 2. - Львів, 2002.-С.186.

6. *Фурдас Б.* Аграрна біржа як елемент ринкової інфраструктури в умовах трансформації економіки України. Актуальні проблеми економічної теорії: Науковий збірник / За ред. З.Г. Ватаманюка. - Формування ринкової економіки в Україні. - Спецвип. 9. - Львів: Інтереко, 2002. - С. 211-218.

АНОТАЦІЯ

***Фурдас Б.В.* Підприємництво в аграрній сфері в умовах трансформації економіки України.**

- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 8.01.01 - Економічна теорія. - Львівський національний університет імені Івана Франка. - Львів, 2004 р.

У дисертації досліджено загальні закономірності розвитку аграрного підприємництва в умовах ринкової трансформації. Значна увага приділена теоретико-методологічним основам аналізу підприємництва в аграрній сфері. З'ясована суть підприємництва як економічної категорії, досліджені особливості аграрного підприємництва; виокремлюються основні погляди на підприємництво. Сформульовано основні концептуальні положення стосовно місця земельних відносин у системі аграрного підприємництва України. Дана оцінка досвіду трансформації аграрного підприємництва у країнах Центрально-Східної Європи, на основі проведеного аналізу виявлено основні етапи розвитку аграрного підприємництва в Україні. Здійснено системний аналіз напрямів аграрного підприємництва в умовах формування ринкової економіки України, зокрема фермерських та особистих селянських господарств. З'ясовано причини переважання аграрного підприємництва у формі особистих селянських господарств та передумови їх перетворення на фермерські. Виявлено основні елементи інфраструктурного забезпечення аграрного підприємництва. Сформульовано напрями стимулювання і тактичні цілі державного регулювання аграрного підприємництва.

Ключові слова: *аграрна сфера, аграрне підприємництво, перехідна економіка, фермерство, особисте селянське господарство, інфраструктура аграрного підприємництва, аграрна біржа, земельна реформа.*

АННОТАЦІЯ

Фурдас Б.В. Предпринимательство в аграрной сфере в условиях трансформации экономики Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 8.01.01 - Экономическая теория. - Львовский национальный университет имени Ивана Франко. - Львов, 2004 г.

В диссертации исследуются общие закономерности развития аграрного предпринимательства в условиях рыночной трансформации, обобщаются и углубляются теоретические положения относительно понятия аграрного предпринимательства. Выделяются основные взгляды на предпринимательство, конкретизируются особенности аграрной сферы, их выражение в аграрном предпринимательстве. В частности, при анализе аграрного предпринимательства необходимо брать во внимание такие факторы, как структура площадей, уровни прибыли и управления, доля производимой продукции в валовой продукции сельского хозяйства региона. Анализируется соотношение земельной собственности и аграрного предпринимательства. Частная собственность на землю является необходимым условием осуществления аграрного предпринимательства. Земельные отношения раскрывают вопросы ипотеки земли, права общей долевой стоимости и оценки земли. Процессы становления аграрного предпринимательства в Российской Федерации, странах Восточной Европы и Украине проходят одинаковые этапы развития. Однако эти процессы преследуют различные цели. Кроме того, инвестиционный этап в России и Восточноевропейских странах отличается источниками инвестиций.

Фермерство и личные крестьянские хозяйства населения наиболее приспособлены для ведения предпринимательской деятельности. Личное крестьянское хозяйство является наиболее распространенной формой самозанятости и предпринимательства. Однако в долгосрочной перспективе она должна подвергнуться значительной трансформации.

Переход к фермерскому предпринимательству сдерживается рядом причин, основными среди которых являются: нежелание некоторых руководителей коллективных предприятий поддерживать фермерство; нехватка ресурсов и сложности в получении кредитов. Однако количество фермерских хозяйств имеет устойчивую возрастающую тенденцию. Развитие фермерства в разных регионах Украины происходит неодинаково.

При исследовании инфраструктуры аграрной сферы необходимо выделять понятие инфраструктуры аграрного рынка. Оно включает в себя совокупность структур и учреждений,

которые обеспечивают ценообразование и реализацию сельскохозяйственной продукции. В переходной экономике Украины отслеживается неразвитость инфраструктуры аграрного рынка, в частности это касается биржевой торговли.

В переходной период возрастает роль государственного регулирования аграрного предпринимательства, однако прослеживается бессистемный и противоречивый характер государственной политики. Это проявилось в сосуществовании рыночных механизмов с элементами административной экономики. Назрела необходимость стимулирования биржевой торговли, создания новой налоговой системы, которая учла бы особенности отраслевой системы налогообложения.

Ключевые слова: *аграрная сфера, аграрное предпринимательство, переходная экономика, фермерство, личное крестьянское хозяйство, инфраструктура аграрного предпринимательства, аграрная биржа, земельная реформа.*

ANNOTATION

Foordas Boris V. Business in agrarian sphere in conditions of transformation of economics of Ukraine. - Manuscript.

The dissertation for applying for the Candidate of Economic science degree in speciality 8.01.01 - Economic theory. - The Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2004.

In the thesis the communal regularities of progressing of agrarian business in the conditions of market transformation are investigated. An important attention is given to theoretical and methodological bases of the analysis of business in the agrarian sphere. The main point of business as an economical category is determined, the features of agrarian business are investigated; the main points of view on business are demonstrated. The basic conceptual positions concerning a place of land ratios in the system of agrarian business of Ukraine are formulated. An estimation of experience of transformation of agrarian business in the countries of Central and Eastern Europe is given. On the basis of the held analysis the milestones of progressing of agrarian business in Ukraine are detected. The system analysis of the directions of agrarian business in conditions of market forming economics of Ukraine, particularly, farmer and personal village possession is realised. The level of development of farmer business in a section of locales of Ukraine is parsed. The reasons for prevalence of agrarian business in the shape of personal country households and condition of their transformation in farmer are clarified. The basic elements of infrastructural supply of agrarian business are detected. The features of state agrarian policies in the conditions of transitional multistructure economics are detected. The reference directions of urging are chosen and the tactical purposes of the state regulation of agrarian business are formulated.

Keywords: *agrarian sphere, agrarian business, transition economics, farmerships, personal village possession, infrastructure of agrarian business, agrarian exchange, land reform.*

Підп. до друку 09.05.2004. Формат 60x84/16. Папір друк. Друк. офсет.

Умовн. друк. арк. 1.2. Тираж 100 прим. Зам. 694.

Друк ТЗОВ “Сплайн”

м. Львів, вул. Коперніка, 11.